

Tvorup Skovhus

af Charlotte Boje Hilligsø Andersen

Udgravningen af en hustomt ved Tvorup Klitplantage har givet nye vinkler på den gamle byggeskik i Thy. Huset, der blev bygget i 1818, var et klitløberhus fra de første plantageforsøg ved kysten. Både skriftlige og arkæologiske kilder er inddraget i udredningen af husets historie.

Den vestlige del af Thy var i århundrederne efter middelalderen plaget af sandflugt, og tæmningen af sandet var en lang og sej proces, der for alvor gik i gang i slutningen af 1700-tallet. Resultatet var de klitheder og plantager, vi kender i dag, men det var ikke så ligetil at få noget til at gro i det barske klima. Talrige skriftlige kilder fortæller sammen med spor i landskabet om den første sandflugtsbekæmpelse, men også en arkæologisk udgravning har vist nye aspekter af dette kapitel om Thys historie.

Thagaards Plantage og Tvorup Skovhus

I forbindelse med Undersøgelingsprojektet for Nationalpark Thy var der i den kulturhistoriske arbejdsgruppe fokus på sandflugt og skovrejsning, og der blev bl.a. studeret kilder omkring den såkaldte Thagaards Plantage i Tvorup. Plantagen, der har navn efter sandflugtskommisær Lauritz Thagaard, var én af de syv forsøgsplantager, der blev anlagt i 1817 til »opelskning af skov«¹. Her lavede man forsøg med såning og udplantning af små træer.

Plantagen var sart, bl.a. fordi omstrefjende får og kreaturer gik ind og åd de spæde planter. En anden trussel kunne være fra de lokale folk. Således klagede Thagaard den 4/12 1817 over, at en del vogne var kørt hen over plantagen i Tvorup. Det var angiveligt beboere fra Hund-

borg, Jannerup, Vang og Tvorup, der skulle ud til en stranding ved havet.

Løsningen på det blev, at man ansatte en klitløber, der skulle holde opsyn med plantagen. Der blev i 1818 opført en bolig til klitløberen, tæt syd for plantagen. Tvorup Skovhus, som det blev kaldt, blev senere nedrevet, og tomten har siden ligget under et græsdekke i Tvorup Klitplantage. Huset er bl.a. markeret på skovkort fra slutningen af 1800-tallet, og husbyggeriet såvel som klitløberens arbejdsforhold er belyst i skriftlige kilder.

Huset blev bygget i et sandflugtsområde, godt og vel 1 km fra kysten. Det lå på et tykt lag sand, i et barsk og øde klitlandskab. Den plantage, klitløberen skulle holde opsyn med, ville ikke rigtigt lykkes, og de høje træer, der i dag giver læ omkring hustomten, var der ikke, mens huset var i brug.

På grund af sandflugt var flere gårde i Tvorup sogn flyttet, og kirken var allerede i 1794 blevet lukket og sognet lagt ind under Vang sogn.² Beboerne i Tvorup Skovhus har således nok haft langt til nabo. I dag ligger den fremgravede hustomt i en lysning syd for parkeringspladsen ved Kystvejen, ca. 200 m nord for vejen til Bøgsted Rende.

For et par år siden udgravede Museet hustomten. Den arkæologiske udgravning havde først og fremmest til formål at afdække huset, så det kunne indgå i formidling af sandflugtshistorien. Projektet gav imidlertid overraskende resultater, idet huset viste sig at være

Fotografi fra udgravningen, taget fra lift. Huset ses fra øst, og grundplanen står tydeligt frem med stenrækkerne. Foto Charlotte Boje H. Andersen april 2005.

meget større, end det fremgik af det skriftlige materiale. Dette ledte til metodiske overvejelser omkring forholdet mellem arkæologiske og skriftlige kilder. Ved hjælp af traditionel arkæologi kombineret med lidt etnologi, historie og arkitekturhistorie blev det muligt at fylde liv i huset, men selv om der er mange kilder, er der stadig spørgsmål, vi ikke umiddelbart kan besvare. I denne artikel præsenteres udgravningsresultaterne og holdes op mod de oplysninger, vi har fra de skriftlige kilder. Der lægges således vægt på husets indretning og brug, mens vi må lade den spændende historie omkring Thagaards Plantage ligge til en anden god gang.

Licitation af byggeriet

Som nævnt var udgangspunktet for udgravningen nogle skrevne beretninger om husets

opførelse og brug. Især byggeriet er forholdsvis vel belyst i kilderne. Dette skyldes nok først og fremmest, at staten via amtmanden var indblandet, og at det dermed var et offentligt byggeri.

Den 9/12 1817 blev der fra Amtmand Faye til sandflugtsinspektør Thagaard skrevet et overslag »over Bekostningerne paa Opførelse af et Huus for en Klitløber i Thorup Klitte«. ³ Her beskrives huset som en »ordinær Huusmands Bygning med Udskud, der bedst modstaa Blæst og Stød – i Midten 5 Fag à 2¼ Alen Viide, til en Stue og et Kammer, næst Stuen 2 Fag á 3 Alen til Ildsted og Ovn, Udskud, der ved begge Enden (anvendes) til Brændsel, ogsaa nogle Faar. – Huusets Dybde inden Udskud = 7½ Alen«.

Derefter følger en specificeret liste over materiale til byggeriet med angivelse af prisen. Listen omfatter: Diverse tømmer til stolper, remme, hanebånd, udskudstømmer, bjælker, loft, døre, sengesteder m.m. 100 dobbeltsøm og 300 enkeltstøm. 4 vinduer, heraf det ene til køkkenet. 400 brændte mursten til at sætte under vinduerne. 120 mursten til skorstenspipe. 600 rå (ubrændte) mursten til ovn og skorsten. 40 læs ler og 20 læs sten til vægge. 20 læs ler til ovn og skorsten. 10 læs sten til grunden (sylden). 18 læs tag og 200 favne simer. Beslag til to vinduer og hængsler til to døre. Der budgetteres med heste, der skulle ælte leret, folk, der skulle kline, samt mænd, der skulle lave lerarbejdet ved ovn og skorsten. Der regnes med 4 dage til at lægge sylden. En tømmermand skulle have løn i 24 dage. En murer skulle have løn i 6 dage. Tækkeren og opstikkeren skulle have løn i 10 dage, og der var regnet med folk til at mønne taget.

Den totale sum for materiale og arbejdskraft var budgetteret til 796 rigsbankdaler, 3 mark og 4 skilling.

Den 13/1 1818 blev der lavet en tekst til selve licitationen, hvor husets indretning beskrives

lidt nøjere. Husets skulle opføres af fyr og gran tømmer »af forsvarlig tykkelse og styrke«. Taget tækkes med strå og mønnes med tørv. Det syv fag lange hus skulle være indrettet med stue og kammer i midten. I den ene ende køkken og bryggers, i den anden ende rum til brændsel. Der skulle laves udskud rundt om huset undtagen foran stue og kammer.

Stuen skulle have tre vinduer, mens kammeret skulle have to. Under vinduerne skulle væggene være af brændte sten, mens de øvrige vægge kunne laves af ler. Køkken og bryggers kunne i hver sin udskudsvæg have et vindue.⁴

Det er specificeret, hvordan skorstenen skulle konstrueres af dels ubrændte, dels brændte sten, og ovnen skulle laves af ubrændte sten. I stue, kammer og køkken skulle der være lofter af brædder og gulve af ler.

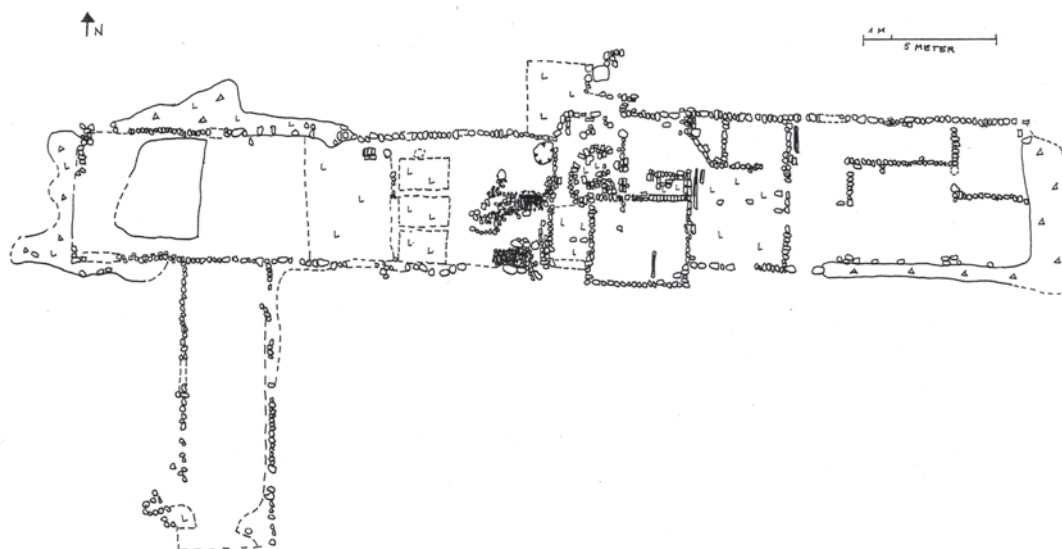
Huset skulle være færdigt inden juli måneds udgang samme år. Den 16. maj blev der fra

rentekammeret givet grønt lys for byggeriet. Den 1. september tiltrådte klitløberen sin stilling, og han flyttede formentlig ind i huset til den dato.

Disse oplysninger gav indtryk af et mindre hus – godt 4,5 m bredt og knap 10,5 m langt, dertil kom udskuddene, som vel var 1 m brede mod nord og op til 2 m brede ved enderne. Som det vil fremgå, havde det udgravede hus en noget større udstrækning.

Udgravningen. Husets grundplan og byggemateriale

Den første afdækning foregik med en rende-graver i december 2004.⁵ Vi var ret spændte på, hvor meget der var bevaret, men allerede lige under græstørven stødte vi på syldstensrækker. Efterhånden som arbejdet skred frem, fik vi afdækket husets grundplan. Over det meste

Opmåling af den fremgravede syld ved Tvorup Skovhus. Stenene er tegnet ind, mens de vigtigste lag er markeret med signaturer. L = lerlag tolket dels som gulve, dels som ler i væltede vægge. Trekant = kridt og flintknolde i et ujævnt lag, tolket som materiale fra væltede vægge. Charlotte Boje H. Andersen april 2005.

af hustomten var de øvrige bygningsrester forsvundet i forbindelse med husets nedrivning, og der var ikke egentlige kulturlag bevaret. Men sylden viste, hvor der var ydervægge og skillevægge og gav et godt billede af husets udstrækning og indretning. Udgravningen gik således hånd i hånd med en tolkning af rummenes funktioner, der støttede sig i kendskabet til andre lignende huse.

Grundplanen viste et temmelig langt hus med gavle mod vest og øst. Det var i sin fulde udbygning 37(!) meter langt og op mod 6 meter bredt. Den vestligste del af huset var lidt smallere end den østlige del, muligvis har der på nordsiden af husets østlige halvdel været udskud, som vi også kender fra andre huse fra perioden. Udskuddets konstruktion var dog ikke umiddelbart synlig i den bevarede syld. Ca. midt på sydfacaden var sylden trukket knapt 1 meter frem, og det kvadratiske rum kan have brudt facaden som en kvist. I vestenden var en vinkelbygning lagt op mod sydsiden af huset.

Sylden bestod først og fremmest af kalkstensbleger, de flade hvide kalksten, der bl.a. kan hentes ved kysten ved Klitmøller og Hanstholm. Derudover var anvendt flintknolde og enkelte kampesten. Stenene var lagt i rækker direkte oven på flyvesandet. Som oftest lå sylden som en enkelt stenrække; kun få steder var der bevaret flere skifter sten. Det øvrige bygningsmateriale var fjernet fra stedet efter husets nedbrydelse, dog var der nogle steder bevaret ler omkring syldstenene. Dette var formentlig rester af den lerklining, der har tætnet væggene.

I husets centrale del var funderingen nogle steder mere solid med nedgravede sten. Dette kan formentlig knyttes til ovn- og ildstedskonstruktionerne i denne del, men noget kunne også tyde på, at disse mere solidt funderede strukturer hører til husets ældste fase. Huset fik formentlig ikke sin fulde udstrækning med

det samme, men der kan være lavet tilbygninger undervejs. Det lod sig dog ikke gøre fuldt at afdække kronologien i husets udbygning.

Køkken, bryggers og stuer – husets centrale del

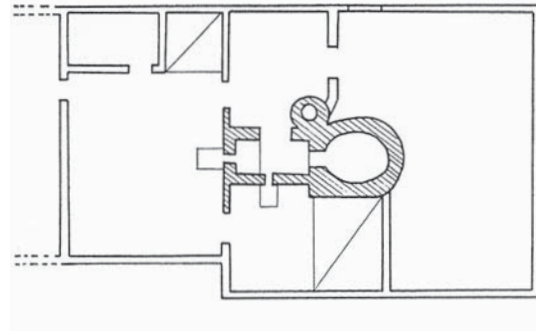
Den midterste del af huset rummede flest oplysninger om indretning og brug. Denne del var ca. 11 m lang og afgrænsedes mod øst af en nord-sydgående skillevæg, mens afgrænsningen mod vest var mere diffus.

Udover ydervægge og skillerum blev der i nogle af rummene udgravet anlæg, der kunne knyttes til køkkenfunktioner. Forskellige former for stenlægninger og lerlag blev tolket som hhv. ildsted, bageovn og bryggersgulv, og der var endog en brønd i rummet ved siden af køkkenet.

Køkkenet med ovn og ildsted lå i et rum i den nordlige halvdel af huset. I dette rum var gulvet omkring ovnen af kridt, mens der ikke var bevaret andet end sand ved ildstedet. Her kan der have været trægulv eller måske en stenlægning, som senere er fjernet.

Ildstedet var en rektangulær stenlægning af gule og røde tegl bevaret i to skifter. Herover har flere skifter sten formentlig dannet et hævet ildsted, hvor man har haft åben ild til madlavningen.

Tæt vest for ildstedet var en rund stenlægning af porøse tegl, dækket af et tykt lerlag. Dette var bageovnen, der over det bevarede gulv af tegl eller varmepåvirkede, ubrændte sten har haft en lerkældt kuppel. Det kunne se ud som om, indfyringen til ovnen har vendt ind mod ildstedet, således at optænding til begge dele har kunnet foregå under samme skorsten. Der har højst sandsynligt ydermere været tilknyttet en bilæggerovn, som har opvarmet tilstødende beboelsesrum. Det har været praktisk og mest sikkert at samle brugen

A: Fotografi af ovn og ildsted set fra øst. I forgrunden ses teglstenene fra ildstedet og bag denne den runde struktur, der har været bunden af ovnen. Foto Charlotte Boje H. Andersen.

B: Grundplanen over huset i Øster Brønderslev viser en opbygning af ovn og ildsted, der er parallel med Tvorup Skovhus, dog er det spejlvendt i forhold til orienteringen i huset. Fra Mikkelsen 2003-2005, s. 90.

af åben ild i huset, og denne indretning såvel som ovntypen er – med variationer – velkendt fra andre gamle huse. Således finder vi i en gennemgang af ildstedsindretninger i højremshuse i Vendsyssel en sammenbygget ovn og ildsted med bilæggerovn, der helt svarer til opbygningen i Tvorup Skovhus. Ovn og ildsted ligger i forlængelse af hinanden på langs af husets længderetning, men i eksemplet fra Øster Brønderslev er konstruktionen dog spejlvendt.⁶

Rummet vest for køkkenet havde tilsyneladende strakt sig over hele husets bredde, og ud fra indretningen tolkede vi det som bryggers. Der har formentlig været indgang mod syd, hvor et par flade kampesten dannede dørtærskel. Gulvet var en stenspikning lagt af flade og aflange, vandrullede sten, der var stillet på kant ned i sandet. Stenspikningen, der ikke var bevaret i sin fulde udstrækning, var kantet af

større kampesten. I de områder, hvor der ikke var stenlægning, kan der have været f.eks. en gruekedel eller andre faste strukturer – men gulvet kan også blot være delvis fjernet i forbindelse med nedrivningen af huset.

Det forholdsvis kraftige nord-syd gående vægforløb mellem køkkenet og bryggerset kan have båret de vestligste højremstolper i den ældste del af huset. Således har bryggerset ligget i et ca. 2 m bredt udskud mod vest, hvilket også antydes i beskrivelserne af byggeriet.

I den nordlige del af bryggerset lå brønden, der under græstørven kunne erkendes som en fordybning fyldt med sand. Da vi gik i gang med at udgrave den, kunne vi se, at brønden øverst havde været afstivet med en trætønde, hvoraf kun to jerntøndeband og små splinter af træet var bevaret. Tønden har holdt det løse sand under huset på plads og stabiliseret brønden. Det blev ikke undersøgt, om brønden var

dybere end tønden, og hvordan den i øvrigt var konstrueret. Da grundvandet i området generelt stod højt, har brønden muligvis ikke været så dyb. Det fremgik ikke helt tydeligt, om der har været en stenforing øverst ved brøndens åbning. Det kunne ud fra lagforholdene se ud som om, brønden var lavet senere end den ældste del af huset; der har altså ikke været indlagt vand oprindeligt. Det at bruge en tønde øverst i brønden er velkendt andre steder i huse af samme type i lokalområdet.⁷

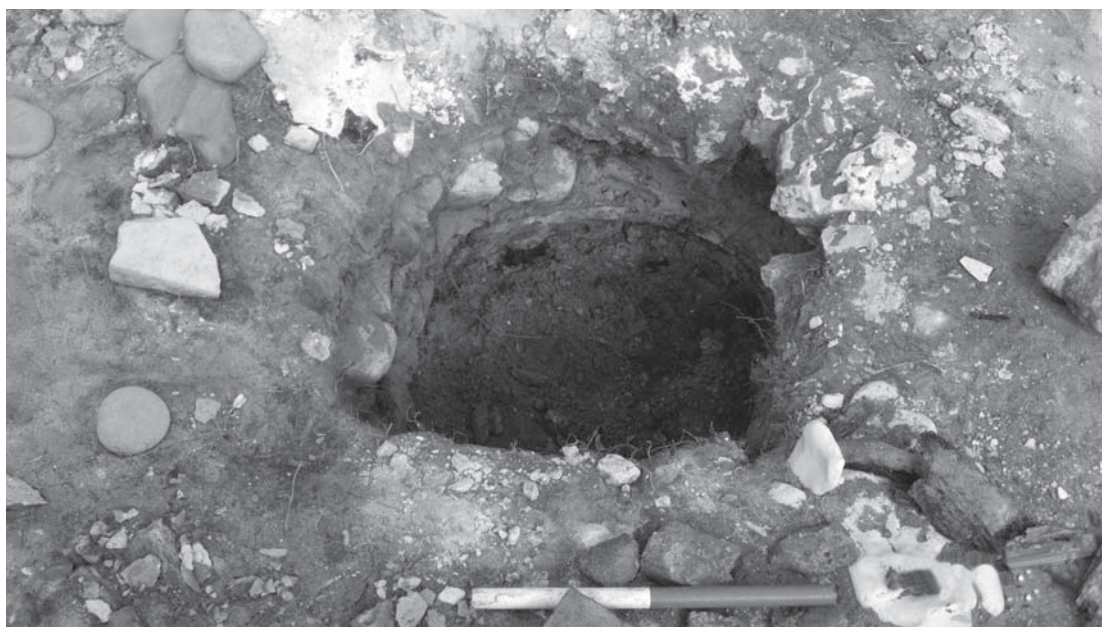
Op mod køkkenets østvæg var der et lille rum i husets nordlige del. Det var kun ca. 1,5 m² stort og havde en delvis skrå skillevæg ind til køkkenet. Det er oplagt at se dette rum som opbevaringsrum eller spisekammer på grund af den beskedne størrelse og rummets kølige placering mod nord.

På nordsiden af huset var der ud for køkkenet afløbsrender og andre lidt diffuse strukturer. Der har formentlig været udgang fra

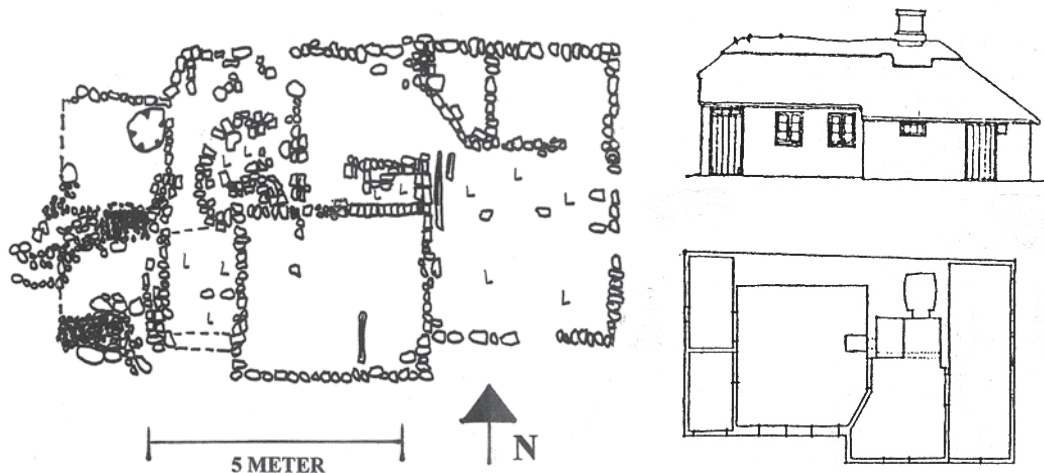
køkkenet, og muligvis er her på et tidspunkt indrettet lokum.

Syd for køkkenet og op mod væggen ind til bryggeret var et lille, smalt rum. Her blev i ydervæggen mod syd afdækket en række sten af soltørret ler, der tolkes som dele af en dørtærskel. Rummet har vel fungeret som entré, eller forstue, som sådanne rum blev kaldt.

Endelig var der i den centrale del af huset to kvadratiske rum, der lå op mod køkkenet mod syd og øst. Disse rum tolkes som hhv. stue og kammer. Hvert rum havde et areal på godt og vel 10 m². Rummet syd for køkkenet (stuen?) havde som nævnt en facade, der var trukket frem – dette kan evt. være resultat af en senere ombygning. I andre lignende huse opfattes fremtrukne facader og kviste i hvert fald som ombygninger foretaget sidst i 1800-tallet.⁸ I dette rum syd for køkkenet var der bevaret et enkelt træstykke, som formentlig indikerer, at der her har været trægulv.

Fotografi af brønden, der er delvis udgravet. Man aner tøndebåndene, som var bevaret i brøndens sider. Foto Charlotte Boje H. Andersen.

A: Tegning af den centrale og formentlig ældste del af Tvorup Skovhus. Mod vest brolægningen i bryggerset, nord for denne er brønden afmærket med en rund signatur, brønden er formentlig føjet til senere. I den nordlige del af husets midte køkken med ovn (rund aftegning) og ildsted (aflang konstruktion for enden af ovnen). På husets sydside de to kvadratiske rum. Nord for kammeret de to små rum, der tolkes som hhv. spisekammer og alkove.

B: Marie Gregersens hus i Østerild. Huset har nogenlunde samme størrelse som Tvorup Skovhus' centrale del, og man finder de samme rum. Fra Engquist 1947, s. 124.

Rummet øst herfor (kammer?) havde et lag kridt og ler som rester af gulv. I rummets nordvæg var en åbning i sydstenene ind til et mindre rum, der ud fra størrelsen at dømme formentlig har fungeret som alkove.

De to kvadratiske rum stødte op til hjørnet med ildsted inde i køkkenet, og man kan forestille sig, at en bilæggerovn med indfyring fra køkkenet har opvarmet rummene. En sådan løsning på opvarmning af beboelsesrum kender vi fra andre samtidige huse, f.eks. det fredede fiskerhus i Agger.

I det hele taget kan man genfinde principperne i indretningen af den centrale del af huset i de fleste gamle huse, der er registreret i Thy og Vendsyssel.⁹ Der er variationer i, hvorledes delene er placeret, men de er alle lavet over samme læst.

Den centrale del af huset har dermed rummet husets vigtigste funktioner – køkken, bryggers og bolig, og som nævnt ser det på

grundplanen ud som om, denne del ved sin udformning adskiller sig fra det øvrige. Vest- og østvæggene er f.eks. mere solide. Dette kan være udtryk for, at huset i sin oprindelige skikkelse ikke var større.

Denne opfattelse støttes af de præsenterede skriftlige kilder, der lægger op til et byggeri af et mindre hus. Rumindretningen i de skriftlige kilder kan forholdsvis let kobles til de bevarede levn, dog kan der i den fremgravede grundplan ikke umiddelbart findes det omtalte rum til brændsel. Dette kan skyldes en senere tilbygning (se nedenfor), hvor det østlige udskud er sløjftet.

En sammenligning med andre husplaner viser, at der findes paralleller med nogenlunde samme udstrækning og indretning som Tvorup Skovhus' centrale del. F.eks. er det såkaldte Marie Gregersens hus i Østerild gengivet i Hans Henrik Engquist' artikel om byggeskik i Thy. Det har samme dimensioner som den centrale

del af Tvorup Skovhus, mens rummene er disponeret på en lidt anden måde.¹⁰

Østlige del af huset

De østligste 10 m af huset var ved syldstensrækker inddelt i mindst tre forholdsvis store rum – et aflangt rum i nordsiden, et kvadratisk rum (måske to) op mod østgavlen og et større rum mod syd. Nogle steder lå der enkelte, spredte sten, og muligvis har der været lettere skillevægge, så der har været flere rum.¹¹ En åbning i sylden på husets sydside med en stor sten på hver side tolkedes som en indgang.

Sydvæggen og østgavlen i denne del af huset adskilte sig fra de øvrige syldstensrækker ved at de var dannet af flere mindre sten i et bredt bælte. Nogle af stenene kan dog være materiale fra de væltede vægge. Syldens karakter er måske udtryk for, at denne del hører til en yngre fase.

Der var ikke bevaret øvrige strukturer, der kunne pege på brugen af denne del af huset. Der var ingen spor efter ildsteder eller lignende til opvarmning, hvilket normalt ville tale mod, at rummene har været brugt som beboelse. Det kan dog ikke udelukkes, at man har brugt lettere opvarmning med varmbækkener eller lignende i rummene uden fast varmekilde; muligvis har rummene ikke været i brug til daglig. Det er således oplagt at se på andre huse af samme type for her at finde svaret på rummenes anvendelse.

Blandt de grundplaner over huse fra Thy, der er gengivet i Hans Henrik Engqvist's artikel om byggeskik i bogværket Landet mod Nordvest, findes således et »sals« fra Øster Vandet.¹² Her er der i den østre ende en storstue og to kamre op mod østgavlen, og denne ruminddeling svarer temmelig nøjagtigt til Tvorup Skovhus' østre ende. Selv indgangen på husets sydside er placeret samme sted. Heller ikke i Øster Vandet-huset ses tegn på opvarmning,

og også i andre gamle huse fra landsdelen ses stuer uden fast varmekilde.¹³ Der er dermed grundlag for at tolke disse rum som storstue og kamre; som nævnt kan de være bygget til huset, men de omtales ikke i de kendte kilder.

Vestlige del af huset og vinkelbygningen

Den vestlige del af huset var som nævnt lidt smallere end den østlige del, nemlig godt og vel 5 m bred. Vinkelbygningen mod syd var omtrent 10 m lang og 3,5 m bred.¹⁴

Nordvæggen, sydvæggen og vestgavlen i den vestlige del af huset var repræsenteret dels ved syldstensrækker dels ved stensamlinger med ler fra den væltede væg. I de vestligste 16 meter af huset var der derudover spor af forskellige konstruktioner, dog af en lidt anden karakter end i den øvrige del. En tværgående muldstribe vest for bryggerset tolkedes som rester af en skillevæg. Øst for muldstriben lå der lerlag i 1½ x 2 m store »plader« med mørkere striber imellem. Pladerne kan repræsentere lertavl i en væltet skillevæg, men det er mere sandsynligt, at felterne er spor efter båse til kreaturer.

Vest for skillevæggen var der rester af et ler-gulv. Længere mod vest var et område med et lag af flintknolde og kridtbleger, der tolkedes som rester af enten en skillevæg eller indvæltet vestgavl. Der var ingen spor af indgang til den vestlige del af huset og vinkelbygningen, men hvor der er huller i syldstensrækkerne, kan der have været dørtærskler af sten eller træ. Vinkelbygningen ved husets vestende blev kun sporadisk undersøgt ved en frilæggelse af syldstensforløbene. Derfor fik vi ikke sikkert kendskab til eventuelle gulvlag eller andre strukturer inde i bygningen.

Den vestlige ende af huset og vinkelbygningen blev formentlig brugt som stald og lade. Også her er der paralleller at finde i andre gamle

huse i Thy. Et såkaldt boelssted i Sperring har haft en lade som vinkelbygning mod syd, og i øvrigt en indretning af stuehuset, som minder om Tvorup Skovhus. Arkitekt Zangenberg skriver, at laden er bygget til et ældre stuehus, der havde stald i vestenden, og der er gengivet båse til køer og heste på grundplanen.

Angiveligt var det i begyndelsen af 1800-tallet ret almindeligt, at stalden begyndte allerede i yderframmerset (bryggerset).¹⁵ Der er ikke tegn på, at der har været lige så mange båse i Tvorup Skovhus som i Sperring, men man har formentlig først og fremmest haft får her ude i klitten.

Laden i Sperring var ved fagene inddelt i loer med forskellige formål, hvorimod vinkelbygningen i Tvorup Skovhus var af mindre dimensioner og uden synlig faginddeling i de bevarede dele.

Dette skyldes måske forskellige driftsformer, hvor man i Tvorup ikke kan have haft agerbrug af betydning.

Omgivelserne ved Tvorup Skovhus

Som nævnt så omgivelserne anderledes ud i husets brugstid, end de gør i dag. Landskabet var bart og stærkt præget af sandflugt. Nord for huset lå Thagaards Plantage, hvor man som et led i sandflugtsbekæmpelsen forsøgte sig med at danne skov, men de små træer kunne ikke leve i dette klima.

Tvorup Skovhus var omgivet af et dige, der endnu tydeligt kan ses som en lav forhøjning rundt om hustomten. Diget blev ikke undersøgt ved udgravningen, men det er formentlig bygget af tørv, der med tiden er sunket lidt sammen. Diget har dannet læ for vestenvinden og holdt desuden omstrefjende får væk fra haven. Det omkransede formentlig en have, hvor beboerne i huset dyrkede afgrøder til hus-

holdningen. Knud Aagaard skriver, at man i haverne – eller kålgårdene – i Thy først og fremmest dyrkede grønkål og dertil sennep, peberrod, hvidkål og kartofler.¹⁶ De mest hårdføre af disse planter har sikkert været dyrket i haven ved Tvorup Skovhus.

Husets beboere

I kilderne omkring husbyggeriet blev det også udspecificeret, hvilke forhold klitløberen blev ansat under. Han fik således fri bolig, græsning til nogle får, 12 læs tørv og tre læs lyng til brændsel – eller et areal, hvor han kunne hente tilsvarende sammen med foder til seks får. Derudover årligt fire tønder rug og fire tønder byg og en løn på 10 rigsbankdaler. Klitløberen skulle først og fremmest holde opsyn med plantagen.

Til det formål skulle han helst have hunde, der kunne holde vagt om natten og fordrive de dyr, der åd af planterne og trådte på dem. Hvis han ud over opsynet også skulle plante, beskære og lave andet arbejde ved skoven, skulle hans løn øges – »da det saa berøver ham Tiiden til anden Fortjeneste«.

Første klitløber var Jens Olesen fra Hundborg, og han flyttede ind i huset, da han tiltrådte stillingen 1. september 1818. Man må formode, at han havde sin familie med, men det nævnes ikke i kilderne. Jens Olesen var ansat indtil 1830, hvor Mads Bedsted overtog hvervet. Mads Bedsted havde tidligere været ansat ved Hansted Plantage, hvor der også blev lavet planteforsøg.¹⁷

Mads Bedsteds embedsførelse medførte problemer, der afspejles i kilderne og ledte til hans afskedigelse.¹⁸ I 1835 var klitopsynsmand Pontoppidan på inspektionsrejse i Tvorup Klit. Her indfangede han syv får, som han drev til det nærliggende Tvorup Skovhus. Mads Bedsted havde imidlertid nægtet at tage fårene ind. Dette blev opfattet som en pligtforsømmelse,

og fra det år er der flere dokumenter, bl.a. omkring forhør af klitløberen.

Under retssagen fremgik det, at Mads Bedsteds stald havde stået tom, da hans egne kreaturer var kommet på græs; der burde således være plads til fårene. Mads Bedsted hævdede derimod, at han ikke havde set de omstrefjende får, og han mente ikke, der var plads til dem, da han kun havde en lille lade. Det nævnes, at andre tidligere havde drevet en hel fåreflok ind i laden, da Mads Bedsted ikke var hjemme, og ved den lejlighed var hans øl blevet flyttet og spildt. Derfor sagde han til klitinspektøren, at han ikke »ville holde fårehus«. Mads Bedsted erkendte at have begået fejl og tilbød at betale en bøde til sognets fattigkasse. Konsekvensen blev, at Mads Bedsted blev opsagt til maj 1836 og skulle flytte fra huset. Han søgte efterfølgende om en lod og tilladelse til at bygge et hus ved Vangså. Han kunne ikke få råd til at købe agerjord, og han håbede at kunne ernære sig ved fiskeri.¹⁹

Den nye klitløber Lars Hedegaard blev hentet fra plantagen ved Thisted. Her drev man planteskole og fremdrev træer til forsøgsplantagerne. Her havde han fået god indsigt i skovvækst, men han blev syg allerede i 1837 og kunne ikke passe sin gerning. Mads Bedsted blev konstitueret og siden ansat igen som klitløber på stedet. Han omtales som en dygtig mand, og det ser ud som om, de tidligere problemer er glemt. Allerede i 1842 blev det besluttet, at plantageforsøgene skulle lukkes. Klitløberne blev afskediget, og de skulle flytte fra skovhusene.

Husets tilstand i brugstiden

Tvorup Skovhus er ganske vel belyst i de skriftlige kilder, og de fysiske levn på tomten var også forholdsvis velbevarede. I udgravningen kunne husets grundplan afdækkes og flere indretningsdetaljer og byggematerialer fra

licitationen genfindes. Derimod var tagværk, tømmer, vinduer, døre og væggene væk; man har formentlig fjernet alt brugbart materiale og genbrugt det et andet sted. I nogle spørgsmål var de arkæologiske fund således et godt supplement til de skriftlige kilder – og omvendt, men i nogle tilfælde viste det sig, at der var modsigelser i materialet. De skriftlige kilder kunne således ikke umiddelbart bruges som facitliste til udgravningen, men det gjorde jo ikke sagen mindre interessant.

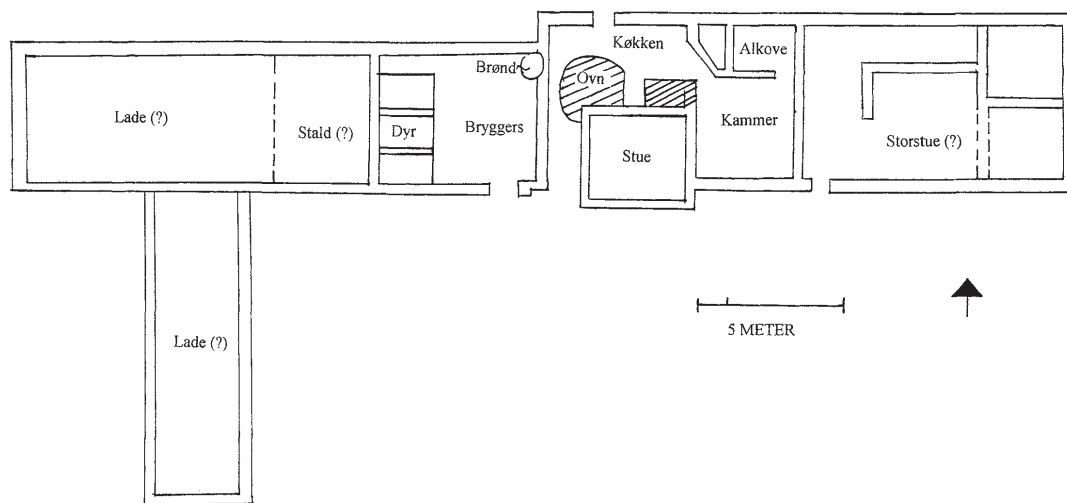
Huset var betydeligt større, end kilderne umiddelbart fortæller. Forklaringen til dette må nok ligge i, at der senere er bygget til. Det er vanskeligt at svare på, hvornår dette er sket.

Enkelte kilder fortæller om husets tilstand undervejs i brugstiden. I forbindelse med ansættelsen af en ny klitløber i 1830 blev der bevilget penge til reparationer af huset. Der blev lagt nyt tag på sydsiden, der skete udbedring af mur og bindingsværk på sydsiden, og der blev lagt nye gulve i hele huset.

I 1835 nævnes i kilderne i forbindelse med retssagen (se ovenfor), at klitløberen havde en lade på to fag, hvor han opbevarede øl og andet indbo. Han havde også en stald, som han ifølge kilderne selv havde bygget til sine egne kreaturer. Eftersom disse tilbygninger tilsyneladende er sket på eget initiativ, er der ikke på samme måde lavet officielle optegnelser.²⁰

Plantageforsøget mislykkedes, da man ikke kunne få træerne til at gro. I 1842 opgav man ved kongelig resolution forsøgene, og klitløberstillingen blev nedlagt. Skovhuset skulle sælges ved auktion til bortflyttelse.

Ved auktionen i 1845 var huset »af en ringe beskaffenhed, opført af klein tømmer af hvilket det nederste eller bindingsværket er bedærvet af vand, fordi det ikke i flere år har været vedligeholdt. Vinduerne er alle itu, i muren findes kun omtrent 1000 stk. brændte sten, de øvrige sten, som væggen er opført af, er almindelige havsten, og skillerummene af ler eller små sten.«²¹ Huset

Plan over Tvorup Skovhus med angivelse af rumfunktioner i husets fuldt udbyggede skikkelse.
Charlotte Boje H. Andersen.

blev købt af proprietær Skibsted på Djernæs, som solgte det videre til Peder Niels Trab. Vi ved ikke, hvad der skete med selve huset efter auktionen. Noget kunne tyde på, at det fortsat var i brug, for det blev angiveligt nedbrudt 1892 og flyttet til Bøgstedrendehuset, der nu ligger på den anden side af Kystvejen.

Højremshuse, paralleller

I overslaget over, hvad byggeriet vil koste, kaldes huset en »ordinær husmandsbygning«. Det er ligesom underforstået, at alle ved, hvad det så drejer sig om, både hvad angår størrelse og indretning. Dette stemmer med det meget ensartede præg, husene har. Tvorup Skovhus har i udformning og størrelse formentlig lignet hovedparten af huse på landet og i fiskerlejerne i Thy på den tid.

Vi har kendskab til hustypens indretning dels gennem bevarede huse, dels gennem huse, der er registreret, inden de blev revet ned; der er derimod ikke tidligere foretaget arkæologiske udgravninger i huse fra nyere tid i Thy.²²

Det er klart, at der er væsentligt flere oplysninger i et stående hus, hvad angår konstruktioner og indretning. I den fremgravede grundplan kan der imidlertid også hentes informationer om planløsninger og byggemateriale, som kan supplere det øvrige materiale.

Maren Bolms hus i Agger kan betegnes som bindeleddet mellem de stående huse og Tvorup Skovhus. Huset blev revet ned midt i 1900-tallet. Nedrivningen blev dokumenteret med fotografier, og husets grundplan og indretning var allerede tidligere registreret.²³ I dette materiale finder man mange elementer, der stemmer overens med udgravningsresultaterne i Tvorup. Materialet til sylden og dens konstruktion er stort set identisk med sylden i Tvorup Skovhus. Billeder af brønden kan nærmest forveksles med brønden i Tvorup. Det er derfor nærliggende at antage, at de øvrige konstruktionsdetaljer også har haft samme udformning.

På gamle fotografier og registreringer kan man i øvrigt se, at den gamle bebyggelse i Agger udelukkende bestod af huse bygget efter

samme princip som Maren Bolms hus. De fleste huse er væk nu. Et af de få bevarede huse er det fredede fiskerhus, hvis historie kan føres tilbage til 1700-tallet; huset ejes nu af museet og holdes hver sommer åbent for besøgende.

Tvorup Skovhus og Maren Bolms hus var opført som *højremskonstruktioner*, der skitseres nedenfor.²⁴ Højremmens forløb var imidlertid ikke tydeligt markeret i grundplanen, hvilket vel skyldes, at stolperne stod på sten eller teglsten. I højremskonstruktioner fra oldtiden kan tømmerets placering genfindes som stolpehuller, hvilket gør det lidt lettere at bestemme konstruktionstypen.

Højremshuset er egnetypisk for det nordvestlige Jylland og har rødder tilbage i oldtiden.²⁵ Det karakteristiske for højremshuset er, at det tagbærende tømmer stod inde i huset, mens de lave ydervægge ikke havde tagbærende funktion. Hermed var hovedtømmeret beskyttet mod vejr og vind.

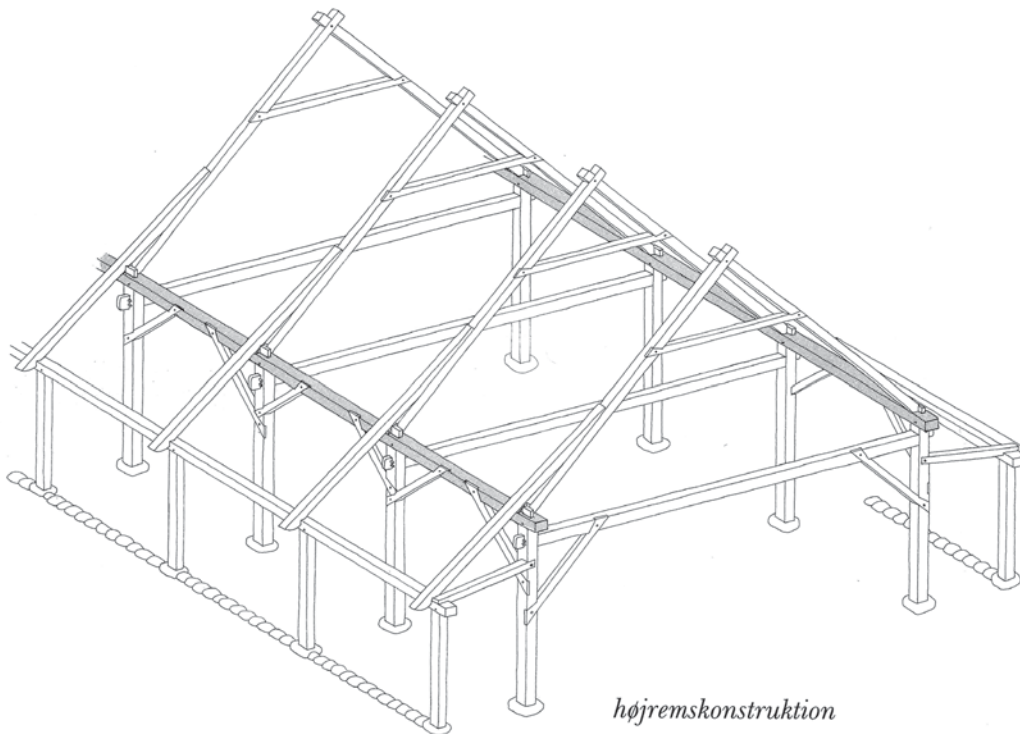
Forklaringen på typens udvikling og den lange tradition for byggeri af denne type ligger først og fremmest i, at man havde forholdsvis

begrænset adgang til bygningstømmer. Husene blev af den grund primært opført af tørv, sten og ler, og tømmer blev kun brugt som skelet i bygningerne. Højremshusene var tilmed forholdsvis lette at pille ned, flytte og genopføre et nyt sted, hvilket kunne være en fordel f.eks. i Agger, hvor havet gradvis tog bidder af landet, og husene blev flyttet mod øst. Derudover var det forholdsvis let at bygge til og bygge om i denne type huse, hvilket også afspejler sig i de fleste af de bygninger, vi har kendskab til.

Konstruktionen har sit navn efter højremene – to vandrette tagremme, der løb i husets længderetning og lå oven på en række lodrette, tagbærende stolper. Disse stolper stod parvis overfor hinanden i to rækker gennem huset ca. 1 m inden for ydervæggene, og de var parvis forbundet på tværs med en bindbjælke. Derved dannedes et bredt langsgående midterrum og to smallere yderrum, kaldet udskud. Stolperne var stillet på sten for at beskytte dem mod fugt nedefra, ligesom ydervæggene hvilede på en stensyld. Hertil har man brugt forskellige natursten, fortrinsvis flade kridtsten, de såkaldte

Maren Bolms hus i Agger, set fra øst. Her ses, hvordan der er brugt natursten som fyld mellem stolperne i ydervæggene. Huset er tækket med lyng, og der er lagt stave på for at holde det. Oppe ved møningen er desuden bundet en gammel kværnsten fast. Foto Dansk Folkemindesamling.

højremskonstruktion

Principskitse over tømmeret i en højremskonstruktion. Selve højremmene er markeret med gråt, og det ses, hvordan der dannes tre langsgående »rum« gennem huset. Fra Lerche 1987, s. 209.

bleger, der forekommer naturligt i undergrunden ved Thys vestkyst. Ydervæggene kunne være lettere konstruktioner, da de ikke skulle bære tagværket, og det var ligeledes lettere at udskifte eller reparere dem. Væggene kunne være af natursten eller af ler og soltørrede lersten. Vægfladerne blev til tider både udvendigt og indvendigt pudset eller klinet med ler for at opnå jævne flader.

Udskuddene med de karakteristiske, lave ydervægge dannede først og fremmest de langsgående ydermure, men der var ofte også udskud ved gavlene, så tømmeret var beskyttet.

Tagværket hvilede på højremmene, og spærene går ud over udskud og ydervægge. Tagfladerne blev hermed meget store, og er velegnede til at modstå vinden. Taget var tækket af lyng, tørv, halm eller rør.

En udgravning, der startede som en »rutinesag«, ledte således til mange nye erkendelser.

Som det nok vil være fremgået, er der mange detaljer og variationer i husenes indretning, der stadig kan undersøges – og nye oplysninger kommer frem, hver gang vi undersøger et nyt anlæg. Højremshusene er et led i en lang udvikling af byggeskikken i Thy, og den viden, vi kan hente her, peger både fremad og bagud i tid.

Muligheden for at fylde liv og personer i Tvorup Skovhus føjede ekstra aspekter til historien; det er jo ikke hver gang, vi kender navnet på dem, der har boet i de udgravede huse.

Charlotte Boje Hilligsø Andersen
Født 1969. Middelalderarkæolog. Projektansat ved Museet for Thy og Vester Hanherred.